

LiBeRtE
yayınları

Taşkın, Ali, *İskoç Aydınlanması*, Ankara: Liberte Yayınları, 2. Baskı, Şubat 2019.

İskoç Aydınlanması

Ali Taşkın

LIBERTE

İskoç Aydınlanması

Ali Taşkın

ISBN: 978-605-9823-37-1

Liberte Yayınları® / 230

2. Baskı: Şubat 2019; 1. Baskı: 2007 (Birey Yayıncılık)

© 2018, Liberte Yayınları®

Tüm hakları saklıdır. Tamamı veya herhangi bir parçası, hiçbir şekilde fotokopiyle veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Yayınevimiz bunu yapanlar ve buna teşebbüs edenler hakkında kanunî takibat yaptırma hakkına sahiptir.

Yayın Koordinatörü: **Emre Turku**

İç Tasarım: **Liberte Yayınları**

Kapak Tasarımı: **Yavuz Selim Erfidan**

Baskı: **Tarcan Matbaası**

Adres: İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

LiBeRtE
yayıncı grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-mail: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 16438

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Ali Taşkın

1958 Darende doğumlu olan Ali Taşkın, orta öğrenimini Sivas'ta, Lisans öğrenimini Atatürk Üniversitesi'nde tamamladı. Kahramanmaraş/Pazarcık'ta ve Sivas'ta çeşitli liselerde yaklaşık on beş yıl öğretmenlik yaptıktan sonra, 1997 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1998 yılında Felsefe Tarihi alanında doktora yapmak üzere Ankara Üniversitesi kadrosuna nakledildi. Aynı üniversitede "Gazali ve David Hume'un Şüphecilik Anlayışlarının Karşılaştırılması" başlıklı tezle, 2002 yılında doktora derecesi aldı. 2003 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı'na, 2004 yılında da aynı üniversitenin Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne Yardımcı Doçent olarak atandı. 2004 ve 2006 yıllarında araştırma ve incelemeler yapmak amacıyla iki kez İskoçya/Edinburgh Üniversitesi'nde bulundu. Erasmus Öğretim Elemanı Hareketliliği çerçevesinde 2010 yılında Roma La Sapienza Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 2004 yılından beri Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı olan Taşkın, 2007 yılında Doçent, 2013 yılında da profesör oldu. Prof. Dr. Taşkın'ın çeşitli dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulmuş ve yayımlanmış bildirileri, *Hume Araştırmaları* ve *İskoç Aydınlanması* adlı kitapları bulunmaktadır. Çalışma alanı genel olarak Felsefe Tarihi olan yazarın, Bilgi Felsefesi, Aydınlanma Felsefesi ve Hukuk Felsefesi gibi sistematik felsefe konularında da yayınlanmış akademik çalışmaları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
BİRİNCİ BÖLÜM: Aydınlanma Felsefesi	15
I. Aydınlanma ve Aydınlanma Felsefesi Üzerine Genel Bilgiler....	15
A. Aydınlanma Nedir?	16
B. Aydınlanma ve Felsefe.....	21
C. Aydınlanma Teriminin Kullanılması ve Immanuel Kant'ın Aydınlanma Yorumu.....	26
D. Aydınlanmanın Tarihi Kökleri Nereye Kadar Uzanır?.....	28
II. Aydınlanmanın Etki Alanları.....	31
A. Aydınlanmanın Öncelikli Konusu, Din.....	31
1. "Hıristiyanlık Aydınlanma Yolunda" ya da Protestan Hareket!...36	
2. "Aydınlanma'nın Din(ler): Doğal Din, Ateizm (!).....	37
B. Ahlak	41
III. "Aydınlanma" Homojen Bir Oluşum muydu?.....	43
IV. Aydınlanma Nasıl Değerlendirilmelidir?	45
İKİNCİ BÖLÜM: İskoç Aydınlanması	49
I. İskoç Aydınlanması İfadesinin Kökeni.....	49
II. Aydınlanma Bağlamında İskoçya'nın Tarihi, Coğrafi, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapısının Bir Betimi.....	52
A. Siyasal Çalkantılar	57

B. İskoç Kilisesi ve Aydınlanma.....	61
1. Avrupa Katolik Kilisesi ve Reformasyon.....	62
2. İskoç Kilisesi ve Reformasyon.....	66
3. 1690 Devrimi ve Yeniden Yapılanma Dönemi.....	71
III. İskoç Üniversiteleri ve İskoçların Avrupa'nın Diğer Üniversitelerinde Aldıkları Eğitime Genel Bir Bakış.....	74
IV. Aydınlanma Öncesi İskoç Üniversitelerinin Bilimsel Başarılarından Örnekler.....	78
A. İskoç Aydınlanması Öncesinde Doğal ve Pozitif Hukukun Gelişmesi.....	81
B. İskoç Bilim Adamlarının Diğer Ülkelerdeki Bilim Adamlarıyla Bağlantıları.....	83
V. İskoç Felsefesi Tarihine Genel Bir Bakış.....	87
VI. İskoç Aydınlanmasının Önemli İki Merkezi: Edinburgh ve Glasgow.....	91
VII. İskoç Aydınlanmasında Aberdeen Etkeni.....	94
VIII. İskoç Aydınlanmasında Entelektüeller, Yazarlar ve Dernekler.....	102
A. İskoç Aydınlanmasında Aktif Rol Alan Dernekler.....	104
1. Ranken Derneği (Rankenian Society).....	105
2. Seçkin Topluluk (The Select Society).....	108
3. Oyster Kulüp.....	109
4. Glasgow'da Bulunan Kulüpler.....	110
5. Aberdeen Felsefe Derneği.....	110
6. Edinburgh Felsefe Derneği ve Edinburgh Bilimler Akademisi (The Royal Society of Edinburgh).....	111
IX. İskoçya ve Amerika ya da İskoçlar Amerika'da!.....	112
A. Okuldan Üniversiteye.....	118
B. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve İskoç Aydınlanması.....	123
C. Amerikan Federal Anayasasının Hazırlanmasında İskoç Etkeni.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İskoç Aydınlanmasının Öncüleri 131

I. Francis Hutcheson.....	133
A. Hutcheson'ın Kısa yaşam Öyküsü ve Çalışmaları.....	134
B. Hutcheson'ın Felsefesi.....	137
1. İnsan Doğasının Bilimi.....	138
2. Duyular ve Ahlak Duyusu.....	138

3. Ahlakın ya da Ahlaklılığın Temellendirilmesi ve Motivasyon..	140
4. Ekonomi Politik (Political Economy).....	144
C. Zihin felsefesi.....	145
D. Estetik	145
E. Tepkiler	146
II. David Hume.....	146
A. Hume'un Kısa Yaşam Öyküsü ve Eserleri.....	148
B. Hume'un Felsefesi.....	154
1. İnsan Doğasının Bilimi.....	155
2. Hume ve Doğal Din akımı	158
C. Hume'un Ahlak Felsefesi.....	159
1. Ahlaki Ayrımların Kaynağı.....	161
2. Erdemler Doğal mı Yoksa Yapay mıdır?.....	161
D. Sonuç.....	163
III. Adam Smith.....	164
A. Adam Smith'in Yaşam Öyküsü.....	164
1. Adam Smith'in Doğumu ve Kircaldy Yılları.....	165
2. Adam Smith Glasgow'da.....	166
3. Adam Smith Oxford'da.....	168
4. Adam Smith Fransa'da	170
5. Yeniden Londra Günleri ve Başyapıtının Yayımlanması.....	174
6. Adam Smith'in Glasgow Üniversitesi'ne Rektör Olarak Dönüşü ve Ölümü.....	176
B. Adam Smith'in Eserleri.....	176
C. Adam Smith'in Felsefesi.....	178
1. Adam Smith'in Ahlak Felsefesi.....	181
2. Ahlaki Kuralların Kaynağı.....	189
3. Yargılama ve Estetik Duygusunun Kaynağı	190
4. Ahlaki Davranış ve Yargılarda "Yarar" İlkesinin Rolü.....	192
5. Adam Smith'in Toplum Felsefesi.....	194
6. Adam Smith ve Din.....	197
D. Adam Smith Problemi.....	200
E. Adam Smith'in Yöntemi,	201
IV. Thomas Reid.....	202
A. Reid'in Yaşam Öyküsü ve Eserleri.....	203
B. Reid'in Felsefesi (İskoç Sağduyu Felsefesi).....	209
1. Reid, Klasik Felsefe, Modern Felsefe ve Aydınlanma.....	211
2. İskoç Sağduyu Felsefesinin Varlık Nedeni, Hume Eleştirisi!..	213

3. Reid'in Zihin Felsefesi.....	217
4. Reid'in Realizmi.....	220
C. Reid'in Ahlak Felsefesi.....	223
D. Reid'in Etkisi ve Sonuç.....	224
V. Adam ferguson.....	228
A. Ferguson'un Kısa Yaşam Öyküsü ve Eserleri.....	229
B. Uygur Toplumun Tarihi, Aydınlanma ve Adam Ferguson.....	232
VI. Dugald Stewart.....	235
A. Stewart'in Kısa Yaşam Öyküsü ve Eserleri.....	235
B. Stewart'in Felsefesi.....	239
Sonuç	243
İskoç Aydınlanması'nda Öne Çıkan Bazı İsimler ve Çalışma Alanları	247
İskoç Aydınlanması İle Bağlantılı Önemli Olayların Bir Kronolojisi	249
Kaynakça	253

Önsöz

ISKOÇ AYDINLANMASI ÜZERİNE ARAŞTIRMA YAPMA DÜŞÜN-
cesi, Edinburgh'da, İskoçya Milli Kütüphanesi'nde rastladığım, aynı adı taşıyan bir kitap nedeniyle ortaya çıkmıştı. Çok rastlanan bir ifade olduğunu düşünmediğim İskoç Aydınlanması o zaman dikkatimi çekmiş, kısa bir araştırma sonucunda, pek de kıyıda köşede kalmış bir adlandırma olmadığı, hatta hakkında azımsanamayacak sayıda çalışma yapılan bir konu olduğu izlenimini edinmiştim. Ülkemizde her geçen gün sayısı artan “yerli” felsefe kitaplarından, okuduklarımın hiçbirinde bu ifadeye rastlamamış olmam, rastlamışsam da dikkatimi çekecek ölçüde olmaması, benden kaynaklandığını düşündüğüm bilgi eksikliğinin kişisel olmadığı yolundaki tahminimi güçlendirmişti. Konuyla ilgili çalışmamdan haberdar olan birçok meslektaşımın bu ifadeyi ilk kez benden duyduğunu öğrendikçe de özgün bir konu üzerinde çalışmakta olduğum kanısı güçlendi, sevincim daha da arttı. Kuşkusuz her akademik çalışmanın ayrı bir değeri ve önemi vardır; ancak, eksiklik bulunduğu inandığınız bir konuda çalışmanın ayrı bir haz kaynağı olacağı da tartışılmaz. Ülkemizde bir boşluğu dolduracağına inandığım bu çalışmanın, felsefe tarihi ve tarih

alanlarında daha geniş ve ayrıntılı çalışmalara öncülük edeceği umudum gerçekleşirse, bu, çalışmanın amacına ulaştığının bir göstergesi olacaktır.

Avrupa'nın en eski üniversitelerinden bazılarında sahip olması yanında, yaklaşık onuncu yüzyıldan beri İngiltere, Fransa, Almanya ve Hollanda gibi köklü devletlerle bilimsel, siyasal, kültürel alanlarda, çeşitli düzeylerde ilişkiler içerisinde bulunması İskoçya'yı ve İskoçları farklı yapmıştır. Bu farklılık, İskoçya'yı, dünyaca ünlü entelektüellere sahip olmakla, görece geri kalmış diğer Kuzey Avrupa ülkeleri ile değil, büyük bir gelişme gösteren ve bilimsel, yenilikçi, reformcu hareketlere öncülük eden entelektüellere sahip, Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya hatta Amerika gibi ülkelerle karşılaştırmayı gerekli kılmaktadır. İşte bu gerekçelerle, Reform, felsefe ve Aydınlanma söz konusu olduğunda, Avrupa denilince ilk akla gelen ülkeler arasında İskoçya'nın da sayılması uygun olur. İskoç reformcu, entelektüel, filozof, bilim ve siyaset adamlarının yalnızca Avrupa'da değil, Amerika'nın ilk devlet olma aşamasında yaşamsal önemi olan eğitim sisteminin kurulmasından, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazılması ve ilanına kadar birçok alanda söz sahibi olduklarının bilinmesi bu değerlendirmelerin haklılığını ortaya koyacaktır.

On dördüncü yüzyılda başlayıp üç yüz yıl süren Rönesans, bu dönem içerisinde, dinin ve dini düşüncenin yeniden yorumlanmaları ve kurumlarının yeniden yapılanmaları anlamına gelen Reformasyon, bu süreçlerin somut biçimi olarak değerlendirilebileceğimiz Aydınlanma, tarih ve felsefe tarihi disiplinleri açısından ortak bir ilgi alanı olarak değerlendirilebilir. Bütün disiplinlerle ilişkili olma ayrıcalığına sahip olan felsefe ile diğer disiplinler arasındaki bu ilişkinin, hep canlı tutulmasının gerekliliği ve yararı bu çalışma esnasında da belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Felsefi bir bakış açısı ile felsefi bir dil kullanma yönünde çaba göstermeme karşın, metnin, özellikle reformasyon döneminin anlatıldığı sayfalarında, bir tarih kitabı söylemi olduğu izlenimi doğarsa bunun anlayışla karşılanacağını umuyorum. Çünkü, Aydınlanma'yı bütün yönleriyle ve kesin çizgilerle tarihsel bağlamından çıkarıp, salt felsefi bir metin biçiminde düşünmek hem gereksiz, hem de yeni bir tartışma çıkarmak anlamına gelecektir. İncelediğim birçok yerli ve yabancı kaynakta, benzer bir anlatım ve söyleme tanık olduğumu belirtmem yerinde olur.

Tarihsel bağlamını göz ardı etmeden, konuyu, bir felsefe tarihçisi gözüyle, klasik filozof tanımı içerisinde değerlendirilmeyen, Voltaire, Rousseau, d'Holbach gibi entelektüellerle, hem Aydınlanma entelektüelleri, hem de felsefe tarihinin önemli filozofları arasında sayılan, Hutcheson, Hume, Adam Smith, Thomas Reid gibi filozofların da, felsefelerinin de "Aydınlanma", Aydınlanma Felsefesi bağlamında değerlendirilmeleri gerektiği ilkesine uymaya özen gösterdim.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, birçok alanda olduğu gibi, felsefede de, felsefeye bakış açısı, yüklenen görev, felsefenin etki alanı ve felsefe yapma yöntemi gibi konularda yeni anlayışların ortaya çıktığı Aydınlanma dönemi ve Aydınlanma felsefesine ilişkin genel bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler, kitabın başlığı ve asıl konusunu oluşturan İskoç Aydınlanması'nın daha iyi anlaşılması ve genel Aydınlanma içerisindeki yerini belirleme açısından yararlı bilgilerdir. İkinci bölümde, İskoçların ve İskoç kültürünün kısa tarihçesi, Avrupa kültürü içerisindeki yeri ve bağlantıları ele alınmakta, Aydınlanma dönemi öncesi gelişmeler gerektiği ölçüde aktarılmaktadır. Bu bölümde, İskoç eğitimci ve filozoflarının, Amerikan üniversitelerinin kurulmasında, devletin hukuki, siyasi ve kültürel yapısının oluşturulmasındaki katkıları da ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise, İskoç felsefesinin ve

İskoçya'nın sınırlarını aşan, hepsi de dünya çapında birer filozof olan ve İskoç Aydınlanması'nın öncüleri konumundaki filozoflar yaşam öyküleri, eserleri ve felsefi görüşleriyle birlikte, İskoç Aydınlanması bağlamında ele alınmaktadır.

Her insan ürünü gibi bu çalışmanın da eksikleri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak, eksikliklerin ve olası hataların bir kasıt olmadan oluşmuş olabileceği tek teselli kaynağım olacaktır. Hangi açıdan olursa olsun, akademik bir değer taşıyan eleştirilerin, olması gereken bir hoşgörü ve teşekkürle karşılanacağını da belirtmek isterim. Kitabın, felsefe yolcularına ve ilgi duyan herkese yararlı olması en büyük arzumdur.

Hume Araştırmaları adıyla yayımlanan kitabımla aynı zaman diliminde hazırlıkları yapılan, büyük ölçüde eşzamanlı olarak dokümanları toplanan bu kitabın hazırlık aşamasında bana her türlü kolaylığı sağlayan, İskoçya Milli Kütüphanesi, Edinburgh Üniversitesi Merkez Kütüphanesi yetkililerine, bu çalışma esnasında moral destek veren aileme, katkıları olan arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma teşekkür ederim.

Ali Taşkın

Sivas 2007